

Franc Rozman

NAŠI ZAPISKI 1902—1914*

Zadnje desetletje in pol politične in strankarske zgodovine slovenskega naroda pred izbruhom svetovne vojne je minilo v znamenju ostrega boja med klerikalizmom in liberalizmom. Nekoliko bolj v senci se je razvijalo in krepilo delavsko gibanje. To je bilo desetletje, ko je slovenska socialna demokracija sicer osvojila poglavitni del industrijskega proletariata in se utrdila v mestih in rudarskih krajih. Njena središča so bila: Trst, Gorica z okolico, Ljubljana z okolico, Idrija z okolico, Jesenice z vso Dolino, Zagorje, Trbovlje, Maribor, Borovlje, Mežiška dolina, Celovec, Beljak, če upoštevamo seveda ves slovenski narodnostni teritorij, ne glede na to, da v nekaterih od imenovanih krajev socialna demokracija ni bila slovenska. Vendar pa je treba povedati, da je bilo to dosti manj, kot pa je socialna demokratska stranka pričakovala v svojem agitatorskem zagonu konec stoletja. Izrazitega proletariata je bilo namreč na Slovenskem malo, kot so majhna tudi mesta, precejšen odliv pa je bil tudi v korist Krekovih krščanskosocialističnih organizacij. Večina slovenskega ljudstva je bila kmečka, ki je bilo pod močnim vplivom tradicionalizma in domala povsem v rokah slovenske klerikalne stranke. Socialna demokracija pa v programu ni razčistila svojega odnosa do agrarnega vprašanja in je širše sloje tako še bolj odbila. S tem je bilo delovanje socialne demokracije omejeno na obrtni in industrijski proletariat in se je bolj kot za načela zavzemala za konkretno organizacijsko delo med delavstvom v zadrugah in strokovnih organizacijah. Kermavner upravičeno pravi, da »se je socialna demokracija sčasoma skoraj popolnoma umaknila v meje čvrstega delavskega strokovnega in organizacijskega gibanja, t.j. gibanja delavstva kot stanu, ne pa kot razreda, ki naj bi bil predstavnik družbenega napredka. To cehovsko gibanje je še gojilo abstraktno vero v socializem, ki pa ni bila organsko zvezana s konkretnim kompliciranim družbenim razvojem, ker je njegove mnogovrstne probleme odlagala v nedoločeno bodočnost.«¹

Slovenska socialna demokracija je pravzaprav v malem doživljala usodo in razvoj celotne avstrijske socialne demokracije. Bila je njen manjši delček in od širokopotezno zasnovanega naziva Jugoslovanska socialdemokratska stranka (JSDS) je v bistvu ostala le bolj strokovna kot pa politična stranka

* Referat na posvetovanju Začetki socialističnega tiska na Balkanu, ki je bilo v Beogradu 20. in 21. decembra 1971.

¹ Dušan Kermavner, Albin Prepeluh-Abditus. Njegov idejni razvoj in delo v knjigi Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana 1938 (Dalje navajam Kermavner, Prepeluh) stran 305.

na Kranjskem, v drugih historičnih deželah s slovenskim prebivalstvom pa se je slovensko delavstvo vključevalo bodisi v italijansko ali nemško vejo avstrijske enotne socialnodemokratske stranke, ali pa je delovalo v svoji stranki vzporedno s tujejezičnima. Od dunajske centrale je bila tudi finančno močno odvisna, zato se njena odvisnost lepó kaže v glavnih problemih, ki so celotno stranko pretresali, tako npr. v narodnem vprašanju ali ob problemu češkega separatizma, ki je slovenskim socialistom, vsaj nacionalno mislečim in bolj razgledanim gotovo bil simpatičen, vendar ga je na zboru stranke 1912 ostro zavrnila, ker se je zavedala, da bi se z ločitvijo še bolj oslabila, ničesar ne bi pridobila na Koroškem in Štajerskem, škodovalo pa bi to njenemu sodelovanju z neiredentističnimi italijanskimi socialisti na Primorskem.² Prepeluh je leta 1920 povedal, da je bilo znano dejstvo, da so dunajske centrale za slovenske pokrajine izdale mnogo več, kot pa so od njih dobile. V tem se je pokazala praktična solidarnost delavstva in v tem je bila utemeljena zvestoba slovenskih strokovnih organizacij do njihovega ustreznega vodstva.³

Kot nam kažejo volilni rezultati, je socialnodemokratska stranka ob volilni geometriji ter drugih omejitvah volilnega zakona obstajala slej ko prej najslabše zastopana stranka, dasi je število njenih glasov stalno raslo. Omeniti je, da je nekaj socialnodemokratskih kandidatov ob raznih volitvah prodrlo, toda na nacionalno mešanem ozemlju, nikoli pa niso dobili mandata na Kranjskem.⁴

Predvsem pa je bila socialna demokracija šibka z inteligenti. Slovenskemu inteligentu, tudi mlajšemu, se je praviloma zdelo članstvo v JSDS skoraj smešno. Od tega ga je odvrčalo takratno okolje, ki je bilo konservativno malomeščansko, po drugi strani pa tudi skrb za vsakdanji kruh, ki je bil z vstopom v delavsko stranko znatno bolj skromen in tenak. Večino inteligence je vsrkala liberalna stranka in šele zaradi njene omledne dejavnosti in breznačelnosti so si mlajši inteligenti iskali druge možnosti političnega delovanja. Zlasti še med dijaštvom se je razvilo narodno radikalno gibanje, ki pa je bilo znatno manj radikalno kot masarykovstvo in se je zlasti skušalo kolikor moč oddaljiti od mednarodnega socializma ter v distanci vendarle slediti liberalizmu.

S tem ko se srečamo z masarykovci, smo prišli tudi na začetek izhajanja Naših zapiskov, katerih glávna gibalna os so bili. Kdo so bili masarykovci? To so bili slovenski visokošolci, ki so zadnja leta preteklega stoletja šli študirat v Prago, namesto na doslej običajni univerzi na Dunaju ali v Gradcu in se tam navzeli Masarykovih nauk. Bili so hudo nezadovoljni s tedanjim političnim, kulturnim in gospodarskim stanjem slovenskih pokrajin. Dermota, eden njihovih najprominentnejših predstavnikov, pravi med drugim, da so čutili, da je liberalna stranka »izgubila sleherni kontakt z ljudstvom, ki je šlo tako in voljno za tistim, ki mu je ponudil roko, to so bili pa klerikalci.«⁵ Leta 1901 so izdali brošuro Kaj hočemo, v kateri so masarykovci izpovedali svoj program. V njej so pokazali tudi simpatije in strinjanje z nazoni socialnih demokratov, saj se jim je večina njihovih nazorov zdela pravilnih in sprejemljivih. Sprejeli pa niso historičnega materializma, drugače so sodili o verskem in etičnem problemu. Predvsem pa so se zavzemali za drobno delo med narodom, za drobne reforme, ki bodo končno privedle do spremembe družbenega sistema.

² Prav tam, stran 445.

³ Naprej št. 131, junija 1920.

⁴ V. Melik Volitve na Slovenskem. Ljubljana 1965, stran 282 sl.

⁵ Naši zapiski (dalje navajam NZ), VII., 1910, stran 248.

Značilen je tale del njihovega programa: »Gre za to ali je možen v socialni demokraciji razvoj; meščanske stranke so pokazale, da niso zmožne razvoja in življenja. Ta kriza utegne imeti dalekosežne posledice. Ako se reši odkrito in znanstveno, bo prva posledica ta, da so oni inteligentni življi, ki delujejo doslej za napredek človeštva v socialnem duhu samostojno poleg socialne demokracije, ker se v tem ali onem temeljnem naziranju ne strinjajo čisto z njo, dasi jo sicer podpirajo, kjer jo morejo — da se ji ti življi potem brezdvomno pridružijo, da bo njih delovanje ne vzporedno s socialno demokracijo, ampak identično. In tega si želimo, a tudi pričakujemo. Vsa kriza se da izraziti z dvema besedama: Revolucija — evolucija, namesto nasilne revolucije korenite socialne reforme.«⁶ S tem je bil tudi dan pogoj socialni demokraciji, pod katerim so bili masarykovci pripravljene z njo sodelovati. Socialni demokrati so bili gotovo zadovoljni, da so v svoje vrste, v začetku vsaj sopotnike, dobili obetavno skupino mladih intelektualcev, ki so bili v ostri opoziciji tako s klerikalci kot tudi z liberalci. Tisti pogoj pa, ki so ga masarykovci stavili, pa vsaj revizionističnemu krilu v socialnodemokratski stranki ni delal posebnih težav. S tem, da so masarykovci začeli zelo aktivno sodelovati v na novo ustanovljeni reviji Naši zapiski, je bila sklenjena politična zaročnica s socialnimi demokrati, ki se je končala leta 1906/7 z njihovim tudi formalnim pristopom v stranko. Ker masarykovci ob začetku izhajanja revije še niso vstopili v stranko, je revija imela podnaslov socialna in ne socialistična. Glavni stebri mostu med socialisti in masarykovci so bili na eni strani Anton Dermota in Dragotin Lončar ter Albin Prepeluh-Abditus na drugi strani. Že od prvih številčk Naših zapiskov so si potem oboji prizadevali, da bi delavstvu čimbolj osvetlili in približali vprašanje teorije, taktike in zgodovine delavskega gibanja ter njegovega boja v Avstriji in drugod po svetu. Skušali so delavce čimbolj prosvetiti in jih kulturno-politično dvigniti.

Takšna sta prva dva letnika Naših zapiskov. Potem pa je revija postala mnogo bolj intelektualistična in je preprosti delavci enostavno niso mogli razumeti, zato je tudi izgubila precej naročnikov. Proletarske socialistične težnje ter levo demokratična buržoazija sta imeli marsikatere skupne točke in idejna razhajanja med njimi so se dala zlasti v takšni reviji zabrisati. V tem si je predvsem prizadeval Prepeluh, ki mu je bilo zelo na tem, da povezava z masarykovci ne bi šla po zlu. Edino Karel Linhart, ki se je kmalu nato zagrenjen odvrnil od slovenskega delavskega gibanja ter prešel v nemški tabor, je odločno napisal: »Naravnost povem, da imam o realističnih povsem druge pojme kot neki naši sodruzi... Socializem je najvišja smer modernega časa, ki stoji in pade v znamenju proletariata. Realizem pa je smer umirajočega meščanskega razreda.«⁷ Ob tem je še dodal, kot do konca dosleden in prepričan marksist, ki ne pozna kompromisa: »Ta realizem je združil v sebi vsa dobra zrna, vse lepote in čednosti zdrave meščanske dobe, razume moderni čas in simpatizira strastno s socialno demokracijo, s čustvovanjem in mišljenjem proletariata... tvori zadnji veliki historični kompromis, ki ga hoče skleniti umirajoča buržoazija, ki noče zapustiti svojega družabnega stališča in ki vendar živo čuti propalost kapitalistične družbe in se ji odteguje ter izteza roke po novem življenju, predstavljajočem se v socializmu. Socializmu odpreti nova pota, socializmu dati etično podlago in ga tako 'popolnjenega' podati buržoaziji in prole-

⁶ Kaj hočemo, str. 26—31.

⁷ NZ, II., 1904, str. 84—85.

tariatu kot nasprotniku razrednega boja — to je glavna naloga slovenskih in čeških realistov. No, meni pa se zdi, ko bi bil socializem te reforme potreben, bi jo sam izvršil, reformiral bi se v svoji notranjosti od socialistov in ne od realistov.«⁸

Masarykovci so zahtevali od inteligence drobnega kulturnega in socialnega dela med ljudstvom, da bi ga duhovno povzdignila. Zavedali so se, da je klerikalna stranka močno organizirana, da ima točno določen program, kako se utrditi v vseh slojih. Že leta 1904 so po češkem vzoru osnovali izobraževalno društvo Akademijo, ki je imela poljudna predavanja na podeželju in v Ljubljani; predavali so masarykovci in mlajši liberalni inteligenti, vendar pa slednji niso pokazali dovolj razumevanja za socialna vprašanja in je ta akcija kmalu zamrla, čeprav obisk predavanj ni bil slab.

Kermavner zapiskarjem odreka, da bi bili socialistična revija in da so v svojem prosvetnem delu kmalu odrekli, ter se posvetili izključno inteligenci.⁹ Zapisnikarji po njegovem mnenju problemov slovenske kulture, politike in gospodarstva niso znali organsko povezati z nalogami delavskega gibanja. Čim bolj so se bavili z domačimi vprašanji, tem bolj so se odmikali od splošnih socialističnih vprašanj in tem manj so se ozirali na delavstvo ter se mu tako odtuževali.¹⁰ Gledano iz današnje perspektive se mi zdi, da je to gotovo res, če gledamo to povsem iz aspekta strankine politike, tudi še potem, ko so ji formalno pristopili, saj se politično niso mogli kam nasloniti, čeprav v svojem idejnem razvoju od masarykovstva niso prešli k proletarskemu socializmu. Vendar bi poudaril, da so se z lotevanjem analize naših političnih, socialnih in ekonomskih problemov približevali praktično najuspešnejši poti socializma na Slovenskem. Zdi se, da so zaostajale le naše delavske in strokovne organizacije, ki se niso mogle povzpeti na idejno politično višino in so trdno sledile liniji dunajske centrale. V danih okoliščinah je bilo spričo šibkosti in materialne odvisnosti JSDS to tudi razumljivo. Te slabosti je zaslutil in začutil tudi Ivan Cankar, ki je v svojem predavanju Očiščenje in pomlajenje dejal: »Inteligenti (misli masarykovce — op. F. R.) so vedeli, da delavstvo ne potrebuje vedno le telesnega kruha. Vedeli so nadalje, da bo JSDS mrtva veja na drevesu naroda, če se zarije enkrat za vselej samo v svoje krajevne strokovne organizacije... Temeljna načela socializma in zadnji cilji njegovi so last vseh narodov, toda pota, ki vodijo do teh ciljev, si mora začrtati vsak narod zase, po svoji osebnosti, po svojih domačih gospodarskih, političnih in kulturnih razmerah. Kar velja za Scharlottenburg in za Dunaj, še nikakor ni potreba, da bi veljalo za Trbovlje in za Idrijo. Prvi naši bojevniki za socialistično idejo so bili kakor preroki iz tuje dežele, podobni so bili človeku, ki bi kratkomalo presadil palmo na Kras ter si prav nič ne ogledal kraja in tal. Delali so na domačih tleh, v svojih mislih pa so živeli v bogato razvitih nemških industrijskih pokrajinah. Po rodu in kolikor toliko tudi po jeziku so bili Slovenci, po svoji vzgoji in po svojem mišljenju pa pristni Nemci. Še dandanašnji se žalibog le premnogokrat primeri — zlasti na Štajerskem in na Koroškem — da socialistično organiziran delavec misli, da ker je socialist, mora biti obenem tudi nemškutar. Iz takih razmer se je rodila naravna posledica: strokovne in gospodarske organizacije so bile močne, socialnodemokratska stranka pa je bila

⁸ Prav tam.

⁹ Kermavner, Prepeluh, stran 338.

¹⁰ Prav tam.

politično skoraj popolnoma brezpomembna. Tuja je bila ogromni večini naroda, naroda kmetov in malomeščanov, naroda proletarcev.«¹¹ Čeprav so bile te besede izrečene v povsem drugi politični situaciji, aprila 1918, ko je bil v stranki že razkol z omladino, je vendar v njih mnogo resnice. Tudi Tuma piše v svojih spominih precej podobno: »Človek bi mislil, da se preprost delavec zainteresira predvsem za misli člankarja delavca in za podatke iz lastnega gospodarskega in političnega življenja, pa je bilo nasprotno; dokler so pisali članke akademiki, so jih delavci čitali kolikor toliko z zanimanjem, stvarna izvajanja člankarjev delavcev so pa bila skoraj brez interesa zanje. Pokazalo se je, da slovenski proletarijat ni bil še zrel za socialistično revijo.«¹²

Spričo takšnih razmer je očitno, kot je zapisal Kermavner,¹³ da se zapiskarji s socialno demokracijo niso zlili v eno, ampak so samo hodili vzporedno z njo in je zato imel socializem na Slovenskem dva obraza: prvi je bil socializem za delavce — predstavljalo ga je glasilo dvanajst let (Rdeči prapor in od 1911 Zarja) in strokovne ter druge delavske organizacije, drugi pa je bil socializem za inteligenco — predstavljali so ga Naši zapiski, ki niso bili organsko povezani z delavskim gibanjem, niso bili njegov teoretični organ. Niso se prepletali z njim, ampak so se ga le dotikali. To je hotel spremeniti leta 1913 Tuma, ko je zaradi bolezni Dermote prevzel uredništvo revije in ji je tudi spremenil podnaslov iz socialne v socialistično. Toda bil je navezan na isti krog dopisnikov in tako se je ta misel praktično izjalovila.

Meseca julija 1902 je izšla prva številka Naših zapiskov v uredništvu Karla Linharta v tiskarni A. Slatnerja v Kamniku. Uvodnik je podal že tudi prvi programski koncept lista, kjer je pod naslovom Našim čitateljem kot uvod in pod naslovom Kaj hočemo od izdajateljev zapisano, da hočejo »uničenje kitajskega zidu duševnega konservatizma, širjenje smisla za socialno stremljenje in končno širjenje socialističnih idej. Socializem prodira zmagovito; ne spi več v debelih knjigah zaprašenih knjižnic — ve, tu je nekaj živega, kar napreduje in raste, kar žene vedno nove in nove cvetove. In o tem hočemo govoriti! Taborišče vrlih, mladih, krepkih duhov hočemo ustvariti, polna življenja in ekstaze je naša mladina — prostost tej mladini! ... Le par prevzetnih grl Vam pravi: Morda smo optimisti, a če izdamo le par zvezkov storili smo korak naprej. To je naš program.«¹⁴ Okvirno je to kar precejšen idejno političen program, ki si ga je zastavila ta prva slovenska socialna revija, ki je vseskozi svojega delovanja tesno povezana s slovenskim socialističnim gibanjem in je kritično spremljala slovensko politično življenje s stališča delavskega razreda in radikalnega demokratičnega levega krila v meščanstvu. Njeni glavni sodelavci ob začetku revije so bili Albin Prepeluh, Anton Dermota, Karel Linhart ter Dragotin Lončar. Vsekakor ne moremo govoriti o idejno zaključenem krogu zapiskarjev, niti v prvem obdobju, niti kasneje, ko je uredništvo prevzel Tuma in je revija postala izrazito socialistična in bolj povezana s samo JSDS, še manj bi lahko govorili, da je to oficialna revija stranke ali prava socialistična revija. Kljub temu pa je vsem njenim sodelavcem skupna opozicija proti slovenskemu liberalizmu in klerikalizmu. Predstavlja pa poleg tega še novo, samoniklo pot iskateljstva slovenskega tipa socializma, bolj rečeno oblike

¹¹ Očiščenje in pomlajenje v Izbranih delih X. str. 447/448.

¹² Henrik Tuma, Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, stran 327.

¹³ Kermavner, Prepeluh, str. 343/344.

¹⁴ NZ, I., 1902, stran 2.

socializma, ki bi bila najbolj primerna za slovensko politično in družbeno strukturo, kjer je močan akcent dan prav odnosu do kmečkega prebivalstva. To se opaža zlasti po letu 1906/7, ko so tako imenovani realisti vstopili v JSDS. Skupino sodelavcev v Naših zapiskih, kratko jih bomo imenovali zapiskarji, sta sestavljali predvsem dve skupini: mladi socialisti in pa del masarykovcev ali realistov, ki so se vrnili iz študija v Pragi. Mladi slovenski socialisti so čutili, da je delavskemu gibanju potrebno tudi drugačno glasilo, ne le strankin organ ali sindikalno glasilo. Hoteli so tudi revijo, ki bi objavljala predvsem teoretične članke. Iz Prage jim je Anton Kristan pošiljal češko Akademie, ki jim je postala nekakšen vzorec. Tedaj so tudi redno brali Neue Zeit, ki ga je urejal Karl Kautsky, berlinske Sozialistische Monatshefte, Bernsteinove Dokumente des Sozialismus in nekatere italijanske ter ruske emigrantske revije. Kot pripoveduje Prepeluh, je bil zlasti Linhart sila nepotrpežljiv in je prav silil, da so revijo čimprej izdali.¹⁵ Prvo številko so izdali kar sami Prepeluh, Linhart in Kocmur, pomagala sta tudi Ivan Mlinar in Jože Pavliček. Tedaj so se tudi zedinili, da je podnaslov revije socialna in ne socialistična revija. To je dosegel Prepeluh.¹⁶ Kmalu sta se temu krogu pridružila tudi Anton Dermota in Dragotin Lončar.

V prvem letniku je bila raven člankov predvsem informativna in popularizatorska. Zlasti se je uveljavljal Prepeluh, ki je tedaj že začel snovati svoj koncept vključevanja agrarnega vprašanja v strategijo in taktiko socialno-demokratske stranke, kar je bilo pri nas še prilično zanemarjeno področje.

Na straneh Naših zapiskov je odmevala tudi tedaj najhujša polemika v celotnem evropskem delavskem gibanju, ki jo je sprožil Bernstein, namreč vprašanje, po kakšni poti naj se razvija delavsko gibanje v bodoče: po revolucionarni ali reformistični poti. O tem sta pisala tako Linhart kot Prepeluh. Oba sta nanizala osnovne dokazne razloge obeh smeri, da bi tako seznanila slovenske bralce, svojega stališča pa nista povsem točno opredelila. Linhart meni, da »sta to dve smeri, ki se le izpopolnjujeta, nista si v nasprotstvu. Poleg tega pa sta bolj ali manj akademičnega značaja. A bodimo si svesti, da je vsak prevrat razvitek, da je treba polahnega socializiranja.«¹⁷ Prepeluh pa je v poročilu o italijanskem kongresu socialnih demokratov v Imoli zapisal, da »je socializem stopil že v svojo drugo dobo, ker že lahko praktično in znanstveno utemeljuje svoje nazore. Toda mnogo je še narodov, pri katerih se prva doba socializma šele pričinja, med temi smo tudi mi Slovenci. Ko se gre v naprednejših krajih že zato, da se predlogi proletariata sprejmejo za vso družbo, divja še drugje najnavadnejši boj za vsakdanje življenje. Socializem gleda lahko mirno v bodočnost, ker je prepričan ravno o resničnosti Ferrijevih besed, da je le ona vedno koristna, ki ima zvezo z življenjem. In socializem je ona!«¹⁸ Ta razcep na dve struji v delavskem gibanju, ki je pomenil pravo prelomnico v teoriji, je našel svoj provincialni odmev tudi v JSDS, in sicer najprej na IV. rednem strankinem zboru 7. in 8. decembra 1903 v Celju. V ta kontekst seveda ne spada obravnava te pomembne problematike, omenim naj samo odmev v Naših zapiskih. Članek v Odmevi iz Celja med drugim piše: »Eni so zagovarjali bernštajnzem, eni pa marksizem. Saj videti je bilo tako. Zdi

¹⁵ Prepeluh, Pripombe, str. 26–27.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ NZ, I., 1902, stran 35.

¹⁸ NZ, I., 1902, stran 45.

se mi pa le, da so bili teoretiki in praktiki. Struja bernštajnizma je ognjevitost posegla v razpravo, toda nekateri so ostali v rezervi in le naglašali prakso, ne pa skušali spojiti obe struji v celoto, ki bi bila dala razpravi jasen zaključek. Delavstvo ne more slediti visokim razpravam. Delavstvo ima interes le na razpravah, ki ne presegajo daleč ozke sedanjosti, naj so že »opravičene« po marksizmu ali bernštajnizmu. Na takih zborih, kjer nimamo učenjakov, so teoretične razprave balast, ako niso tesno v zvezi s prakso da, ako jim ni praksa podlaga.«¹⁹ In še: »Na zboru so se pojavili teoretiki in praktiki de facto na višini časa, le da so prezrli teorijo v praksi. Naše mnenje je torej le, da se je zbor premalo oziral na sedanjost, na prakso, na taktiko.«²⁰

Že s prvim letnikom so zapiskarji postavili vsaj osnovne konture svoje programske smeri, v kateri so razjasnjevali sebi in drugim temeljna vprašanja socialne demokracije. Oblikovali so prva idejno politična stališča, ki so ob kasnejšem izoblikovanju postala osnova slovenski socialistični smeri in so prav v Naših zapiskih dobila svoj najpolnejši izraz.

Drugo obdobje Naših zapiskov se začne s VI. letnikom, ki je izšel leta 1909, po enoletnem premoru, nastalem zaradi bolezni Dermote. Novi letnik je izšel spet pod njegovim uredništvom in v prvem uvodniku je opisan tudi novi program revije: »Dokazati hočemo, da je naš socializem — in ta ima isti končni cilj in ista temeljna načela kakor socializem po vsem svetu — vzklik iz naše rodne grude, iz naših slovenskih političnih, gospodarskih in kulturnih razmer, iz naših slovenskih ljudi, iz naše slovenske zgodovine, katere imamo več in večjo, nego si priznavamo sami, pokazati svetu slovenski tip socializma.«²¹ »Tako se nam dozdeva, da je problem pokazati svetu, domačemu in tujemu, slovenski tip socializma, vreden mladih, kvišku stremečih ljudi.«²² Ta tip slovenskega socializma je bilo seveda težko ustvariti in glavni propagator ter pisec zanj je bil pač Prepeluh s svojim proučevanjem sodobnih slovenskih družbenih pojavov, predvsem pa agrarnega vprašanja. Pri tem mu je vneto pomagal tudi Dermota, medtem ko se je Lončar povsem preusmeril v proučevanje slovenske zgodovine in objavil nekaj svojih pomembnih študij, tako Dr. Janez Bleiweis in njegova doba, Politično življenje Slovencev, Prepeluh pa je opisal Socialne boje slovenskih kmetov ter Reformacijo in socialne boje slovenskih kmetov.

Obračun za prvih pet let izhajanja je ob obnovitvi dal Dermota, ko piše: »Naglašali smo, da smo kritično glasilo vseh, ki jim je mar napredek slovenske narodne celote. In mi smo uspešno kritikovali! Dokazov zato je dovolj! In če bi drugega ne bilo, nego dejstvo, da na Slovenskem vzlic temu, da narašča še vedno moč klerikalizma, laže in svobodneje dihamo, nego se je moglo pred petimi leti, smo zadovoljni. Ne trdimo, da smo sami to dosegli, a veliko uspeha in naporov si lastimo.«²³ Res je tudi, kar je napisal v pismu Prepeluhu že 10. januarja 1908: »Niti v kulturni, niti socialni ali politični zgodovini se nas ne bo moglo ignorirati — brez domišljanja in pretiravanja si dovoljujem to tezo.«²⁴

Problem češkega separatizma, ki je dosegel vrh leta 1910 in ki je močno prizadel avstrijsko socialno demokracijo ter pokazal, da ni tako monolitna

¹⁹ NZ, I., 1902 stran 102/3.

²⁰ Prav tam.

²¹ NZ, VI., 1909, str. 2—3.

²² Prav tam.

²³ NZ, VI., 1909, stran 1.

²⁴ Navajam po Kermavner, Prepeluh, stran 340.

in nadnacionalna, za kakršno se je imela ali vsaj skušala imeti, je našel odmeva tudi v Naših zapiskih. Najprej se je oglasil dr. Josip Ferfolja, ki je podal historiat spora in poskuse, da bi dosegli spravo. Omenil je, da je slovensko delavstvo o tem akutnem problemu manj obveščeno, predvsem pa bolj enostransko, ker so mu nemški listi bolj dostopni kot češki. Nemški pa so bili seveda centralistični. Dejal je, da v sodbah in ocenah moramo biti umirjeni in previdni. Slovenski strokovni časopisi so se sicer brezpogojno izrekli za centralizem in v dunajskem strokovnem kongresu so slovenski delegati celo glasovali za poostreno resolucijo čeških centralistov. Vendar je bila zadeva bolj zapletena in članstvo nikakor ni bilo enotno. Že glasilo stranke Rdeči prapor je obžalovalo spor, problem pa je čutilo v tem, kako ohraniti enotnost strokovnih organizacij, ne da bi pri tem trpela enotnost stranke. Ferfolja je v članku zaključil, da »slovenskim socialistom ni treba, da si belijo glave radi oblike strokovnih organizacij. Za dogledni čas so edino primerne za nas centralistične organizacije, daljno prihodnost prerokovati pa je brezpomembno. Eno pa je, kar za sedaj smemo in tudi moramo zahtevati od centralnih organizacij, in sicer ne le v imenu socialističnih principov in sklepov socialističnih zborov, ampak v imenu žive in nujne potrebe slovenskega delavstva: malo več demokratičnega duha in nekoliko več smisla za naše narodne in kulturne potrebe.«²⁵ Jedro problema med češkimi in avstrijskimi strokovnimi organizacijami je bilo seveda v osnovi narodno vprašanje. To je natančno videl tudi Dermota in poudaril, da je češko stališče daleč od nemškega. »Priznati moramo, da je češko stališče mnogo širše in kompliciranejše od nemškega. Kako se bo zgradil most, ki bo zvezal obe stranki, ni jasno ne tu ne tam. Zanimljivo pa je gotovo, da obe stranki trdno upata, da se bo prepad med njima premostil, ker se mora.«²⁶ Povsem točno je zapisal, da »nemškim sodrugom gre v resnici za to, da si ohranijo nadvlado in gospodstvo nad češkimi. Čehi se borijo v tem boju torej le proti šovinizmu, ki jih hoče prisiliti, da bi premagali vzdržati nadvlado in nacionalne privilegije Nemcev v Avstriji na škodo enakopravnega češkega naroda... Nemški sodrugi niso opravičeni zahtevati od Čehov, da se odtrgajo od stremljenj in bojov zatiranega češkega naroda in da pomagajo privilegije nemške nacionalne celokupnosti braniti celo proti sebi.«²⁷ Spor med češkimi strokovnimi organizacijami in državno strokovno komisijo se je nadaljeval in še naprej odmeval tudi v Naših zapiskih. Čeprav so bili njihovi glavni sotrudniki člani stranke, so vendar imeli v reviji, ki ni bila strankin organ, bolj proste roke in so v člankih marsikje odstopali od oficialne linije JSDS, ki je že zaradi finančne odvisnosti morala slediti nemškemu centralizmu, dasi ji je moralo biti simpatično gibanje čeških separatistov, ki so se tako odločno upirali nemškemu hegemonizmu. Dermota je objavil dva članka E. Beneša Politično narodnostni spori in Narodnostni spori v strokah ter nasprotno mnenje V. Adlerja. Razmerje nemške socialne demokracije napram bratskim strankam v Avstriji, kar je bil prevod govora Adlerja na zboru nemške socialno-demokratske stranke v Innsbrucku leta 1911. Zaradi tega ga je na VIII. zboru stranke v Ljubljani maja 1912 napadel Tuma, ki je dejal: »Edino kar moremo, je globoko obžalovanje proletarsko edinost rušečih pojavov. Dr. Dermoto je obšla nesrečna misel, da je v Naših zapiskih objavil Benešev zagovor separa-

²⁵ NZ, VIII., 1911, str. 15—16.

²⁶ NZ, VIII., 1911, stran 327.

²⁷ Prav tam, stran 326.

tizma. Separatizem ni socializem in je v očitnem nasprotju z Marxovim naukom o ekonomskem materializmu. Želim in upam, da bo separatistično zlo rodilo nekaj dobrega. Separatizem naj bo nauk centrali in nemški socialni demokraciji, ki se je doslej kaj rada čutila gospodarja v socialistični hiši, da so ostale frakcije dorasle.«²⁸ Na to je Dermota odgovoril, da je hotel slovenskega bralca le informirati. »V slovenskem delavstvu ni separatizma, ni niti separatističnih zarodkov. Kdor barya separatističnega huđiča v JSDS na steno, pretirava. Nisem advokat češkega separatizma, ampak nobenega separatista nismo slišali, da bi videli, kaj hočejo.«²⁹ Tako je govoril kot član stranke, potem pa je svoje mnenje povedal še kot urednik revije, da »Naši zapiski ne plovejo v separatizem, pa četudi bi nameravali splavati v separatistične vode, bi to za jugoslovansko socialnodemokratsko stranko ne moglo imeti dosti pomena, kajti Naši zapiski so še vedno le prosta tribuna, kjer se lahko oglašajo različna napredna mnenja, ne le ortodoksno socialistična, in Našim zapiskom še vedno ne pritiče atribut »strankine« revije, ki jim ga pritisne kdo od časa do časa... Kadar pa bom uvidel, da so razmere pri nas že tako dozorele, da bodo prenašale ekskluzivnost, se ne bom upiral, da objavljajo Naši zapiski samo ortodoksne socialistične spise, kajti takrat bodo Naši zapiski morali biti Parteizeitschrift.«³⁰

V narodnem vprašanju, ki je bilo bistveno vprašanje habsburške monarhije sploh, so zapiskarji zavzemali podobna stališča kot oficialna stranka. Seveda bi bilo treba napraviti natančno analizo, do kod so se strinjali s stranko in kje ne, ter kateri člankarji bolj od drugih. V Avstro-Ogrski so videli okvirno politično enoto, v kateri je živel slovenski narod, nerešeno narodno vprašanje pa je bila notranja kriza v političnem življenju, ki jo je bilo treba nujno rešiti in s to rešitvijo ustvariti slovenskemu narodu nove življenjske razmere. Seveda pa niso videli nobene druge rešitve kot le v okviru avstro-ogrske monarhične tvorbe. Predvsem so pričakovali rešitve v parlamentu in v splošni in enaki volilni pravici. Lončar je npr. pisal: »Prvo sredstvo, ki nas more ozdraviti, bi bil krepek parlament, izvoljen na podlagi splošne in enake volilne pravice. Tako ljudstvo bi nam moglo potem ustvariti demokratično, na federaciji narodnosti slonečo ustavo, ki bi odgovarjala dejanskim potrebam nove dobe.«³¹ Vedno bolj pa so se njihove oči obračale na jug, k drugim jugoslovanskim narodom. V jugoslovanski ideji so skladno z drugimi socialnimi demokrati prvi sprejeli in razvijali politični program in v njem videli rešitev za slovenski narod. Ta program je potem dobil svojo pomembno manifestacijo v tivolski resoluciji leta 1909. Vendar pa so nastopili in to kar vsi glavni zapiskarji proti sila mehaničnemu pojmovanju slovenskega narodnostnega vprašanja kot so ga razvijali novoilirci, predvsem F. Ilešič. V uvodniku leta 1912 je Dermota ostro nastopil proti nasilni jezikovni spojitvi: »Vsi tisti črnogledi preroki narodovega pogina bodisi v nemškem ali jugoslovanskem morju ostajajo na površju problema in ga ne objemajo vsestransko. Zato jim padajo nade na bodočnost narodovo, zato ne verujejo vanjo. Vsi ti preroki zamenjavajo oziroma identificirajo narod s teritorijem, na katerem ta narod momentano in slučajno živi. Zato je njih naziranje tako materialistično, rekel bi naravnost gmotno, prsteno!

²⁸ Zgodovinski arhiv KPJ, tom V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920. Beograd 1951, stran 240.

²⁹ Prav tam, stran 241.

³⁰ NZ, IX., 1912, stran 284.

³¹ NZ, III., 1903, stran 74.

Domovino zamenjavajo z narodnostjo — zemljo z idejo.«³² In dalje: »Če naj bi se za idejo jugoslovanskega edinstva propaganda vršila na ta način, da se vzbuja narodni pesimizem in malodušno naziranje, da smo Slovenci obsojeni eo ipso poginiti kot narod ali kot pleme, pa moram, pa moram, pa moram to propagando pobijati kot škodljivo. Jugoslovansko edinstvo bo izvršljivo le na podlagi enakopravnosti in enakovrednosti — osobito kulturne — vseh plemen, katere naj obsega, pa nič drugače. Proti temu načelu pa je večina naših jugoslovanskih prorokov doslej grešila.«³³ Ob balkanskih vojnah se je seveda zanimanje za splet usodnih vprašanj na Balkanu, od katerih je bila tudi zelo odvisna rešitev slovenskega narodnega vprašanja, močno povečalo. Novi urednik Henrik Tuma je vztrajal pri tradicionalnem konceptu avstroslavizma polemizirajoč proti preporodovcem, ki jih je imel za nezrele sanjače in nosilce cankarjanskega hrepenenja ter poudaril: »Ne hasne širiti sovraštvo proti fevdalni reakcionarni Avstriji, pustimo beračiti po kolenih za drobtinice naših pravic na Dunaju predstavitelje oficijelne slovenske politike, oživimo tok lastnega dela v smeri Ljubljana—Zagreb—Solun, pa pospešimo silen razvoj avstrijske slovanske države v smeri Dunaj—Solun, privedimo Avstrijo do preporoda. Kreпки so dovolj zgodovinski toki balkanskih osvobojenih narodov, da Avstrijo obrnejo tja doli. Avstrija mora postati slovanska in balkanska ali pa prestane biti Avstrija.«³⁴ Ta preporod pa bi bil po Tumovem mnenju možen le tako, da bi začetni impulz dali jugoslovanski narodi. Socialna osnova za ta preporod pa so lahko samo ljudske množice. »Združenje ljudskih delavskih mas v polni individualni in nacionalni svobodi v boju proti internacionalnemu kapitalizmu, v boju proti izkoriščanju vlade in buržoazije, je ena sama velika naloga, ki pomeni odrešitev vsega ljudstva, najbolj pa odrešitev zaostalega malega slovenskega, hrvatskega, srbskega naroda.«³⁵ Proti novoilirstvu je nastopil tudi Prepeluh in žigosal struje v meščanskih strankah, ki so bile zato, da se Slovenci pohrvatijo ali pojugoslovanijo. Dejal je: »Ne v resignaciji naše narodne individualnosti in v praznem upanju na pomoč bližnjega sorodnika, temveč v smotrenem delu za lastni socialni in kulturni napredek, v boju za višje in svobodnejše življenje temelji praktično reševanje jugoslovanskega problema za nas. Spričo takšnega realističnega razglabljanja in spoznavanja so nam danes planski Hrvatje ali politični koncepti idealistov — umetne cvetke. Socialna in kulturna okrepitev ljudstev je moč, ki edina more rešiti ne le problem malega naroda, ampak bo krepko prispevala tudi k udejstvovanju in uveljavljanju višje jugoslovanske enotnosti in vzajemnosti. Enotnost in vzajemnost pa moreta rasti le na tleh izboljšanih socijalnih razmer in razširjenega kulturnega napredka.«³⁶ V zadnji številki Naših zapiskov, ki je izšla že v vojnem času, se je Tuma še enkrat razgovoril o položaju, v katerem se je z vojno znašel slovenski narod. Svoj koncept o nujnosti ohranitve monarhije je zadržal in morda še poudaril; nastopil je proti separatističnim in nacionalističnim stremljenjem ter poudaril veljavnost tivolske resolucije. Opravičeval je tudi vedenje socialne demokracije ob izbruhu vojne in njen dejanski polom. »Socialna demokracija avstrijska in slovenska, ki je bistveno svoje stališče v avstrijski politiki glede jugoslovanskega vprašanja precizirala, tudi danes ob

³² NZ, IX., 1912, stran 290.

³³ Prav tam, stran 292.

³⁴ NZ, XI., 1913, stran 136.

³⁵ Prav tam, stran 272.

³⁶ NZ, X., 1913, str. 139, 140.

vojni ne more spreminjati svojega stališča. Prvič ne, ker je to stališče principi-
pielno in apriorno, a drugič, ker izid vojne, ali že ugoden ali neugoden za
eno ali drugo vojujočo se stran, ne more imeti na naše načelno stališče nikakega
vpliva.³⁷ Članek pa je takole zaključil: »Le v polni avtonomiji avstrijskih
narodnosti je mogoča centralizirana avstrijska država, le v polni avtonomiji
avstrijskih narodnosti leži nevzdržni razvoj avstrijske države v smeri Balkana
in v smeri Orienta. S to potjo je avstrijsko slovanska skupina postavljena v
prirodno nasprotje z velikim ruskim kolosom. To avtonomijo nam svetovna
vojna prej ali slej obeta. Zato tudi v porazu srbske narodne države ne vidimo
nikakega poraza jugoslovanske ideje. Za nas je ista mogoča le v okviru močne
donavsko-balkanske Avstrije.«³⁸ Tu je treba imeti pred očmi Tumov koncept
enotnega podonavskega gospodarskega prostora s Trstom kot emporijem, da
je mogoče razumeti in ocenjevati njegovo opravičevanje obstoja Avstrije. O
tem podrobneje razpravlja urednik njegovih spominov v obširni spremni študi-
diji.³⁹

Sredi septembra 1914 so naši zapiski prenehali izhajati. Uredništvo je ob
tem, ko je naznanilo ta sklep, sporočilo, »da so porabili vse gradivo, sodelavniki
in naročniki so odšli na fronto, socialno in politično gibanje pa je zamrlo.«⁴⁹

Pokazal sem samo najbolj bistveno problematiko, s katero so se ukvarjali
zapiskarji in idejno politične premise, iz katerih so izhajali. Področje njihovega
zanimanja in obravnavanja je bilo bolj široko kot je zajeto v članku. Zapiskarji
so objavljali članke iz zgodovine slovenskega delavskega gibanja in zbirali
gradivo za to zgodovino, mnogo sestavkov je bilo napisanih na podlagi stati-
stičnih virov, dokaj prostora so posvetili tudi literaturi, predvsem takšni s
socialno tematiko, uvedli so rubrike, v katerih so obravnavali sodobne važne
probleme v Avstriji in po svetu sploh, in sicer s področja šolstva, kulture,
zadružništva, politike, socialne zaščite in zakonodaje, psihologije, medicine in
drugih naravoslovnih ved. V reviji so se poleg omenjenih oglašali številni
drugi slovenski kulturni in politični delavci: E. in A. Kristan, I. Prijatelj, F.
Kidrič, O. Župančič, I. Cankar, oba Štebija, R. Golouh, M. Čobal, J. Kopač,
da navedem samo najbolj znane. Poleg zanimanja, ki so ga kazali za balkansko
vprašanje kot politično vprašanje in za jugoslovansko idejo, so Naši zapiski
objavili tudi sorazmerno precej člankov jugoslovanskih socialnih demokratov:
Ž. Topalovića Ustava in volitve v Bosni in Hercegovini, Agrarni nemiri v Bosni
in Hercegovini, Balkanski problem in socialna demokracija, D. Lapčevićev
članek Povodom balkanske krize, Sr. Jakšića Razredni boj in agrarno vpra-
šanje v Bosni in Hercegovini, D. Tucovića Balkanska konferenca in pa Prodi-
ranje Avstro-Ogrske na vzhod, J. Demetrovića Nova faza jugoslovenskog pita-
nja i socialna demokracija.

³⁷ NZ, XI., 1914, stran 229.

³⁸ Prav tam, stran 233.

³⁹ Gl. op. 21.

⁴⁰ NZ XI., 1914, stran 296.

Résumé

L'auteur traite la naissance et le développement de la première revue sociale slovène «Naši zapiski» fondée par deux groupes de jeunes intellectuels slovènes, d'une côté jeunes socialistes Prepeluh, Linhart plus tard Tuma) et de l'autre les réalistes, c'est-à-dire les disciples de Masaryk ou bien ceux intellectuels slovènes qui avaient faits ses études à Prague ou ils avaient appris les idées de Masaryk (Lončar, Dermota A. Kristan). La revue s'occupait des problèmes de la théorie, tactique et la lutte du mouvement ouvrier soit dans l'Autriche-Hongrie soit dans les autres part du monde. Elle a essayé de chercher des voies originales slovènes vers le socialisme, partant des conditions économique et sociales de la Slovénie d'allors, mais tout de même cette revue n'a jamais eu le caractère vraiment socialiste et encore moins celui de l'organe théorique du parti. L'auteur cherche de souligner particulièrement le rapport de la revue envers le problème du séparatisme tchéque, dont on écrivait avec sympathies, parcequ'ils n'étaient pas soumis à une discipline du parti, envers le révisionisme et envers question nationale, car on n'était pas d'accord avec les points de vue parti, dont l'auteur ne fait pas une analyse précise.